

Olga Tokarczuková

Hlas za polskou hranicí

„Jsme národ od základu demoralizovaný a zkrachovalý. Cizinci, který by něco takového tvrdil, bych vyrazil zuby, ale mezi námi řečeno — tak tomu je,“ pravil dnešní symbol polské národnosti Henryk Sienkiewicz. Jméno tohoto velikána polské literatury se následujícím tématem proplétá jako pověstná červená nit, a to i přesto, že hlavní hrdinkou květnového *Hosta* je zcela jiná postava polského literárního osudu — žena jemných rysů, s neodmyslitelnými

dredy, která s upřímností a vírou v osobní zodpovědnost často snad i mimoděk boří nejedno polské tabu. Jen čas ukáže, zda se jednou náhodou z dnes „kacířské“ Olgy Tokarczukové nestane stejně jako z nejslavnějšího polského nobelisty národní poklad polské literatury. Nebo už jím je? Ukázku z jejího posledního, vášnivě diskutovaného románu *Knihy Jakubovy* měli čtenáři *Hosta* možnost číst již v minulém roce v listopadovém čísle.

● Všichni máme pocit, že se blížíme k jakémusi kritickému bodu. Staré myšlenky se vyčerpaly a žádné nové nevznikají. Někdy si myslím, že svět čeká na válku. V každém případě na něco *jiného*. ●

Olga Tokarczuková

Tahle země není pro heretiky

Rozhovor s **Olgou Tokarczukovou** o katolictví, židovství, mesiášství, vlastní identitě a především o její zatím poslední knize

Přinášíme překlad vybraných částí rozhovoru s Olgou Tokarczukovou, který byl uveřejněn v lednu 2015 v deníku *Gazeta Wyborcza*. Autorčin poslední román *Knihy Jakubovy* vzbudil v Polsku nebývalý rozruch. Spisovatelce se dostalo jak uznání v podobě nejprestižnější literární ceny Nike a především více než sta tisíc prodaných výtisků, tak odmítnutí ze strany konzervativních společenských kruhů. Vstoupila snad Olga Tokarczuková na nebezpečné území, kde se drojí národní mýty, a odhaluje se podstata komplexu méněcennosti jejího početného a kulturně nesmírně bohatého národa? Nechme hovořit samotnou autorku, která poskytla rozhovor kulturní publicistce Dorotě Wodecké tři měsíce po vydání *Knih Jakubových* v Polsku.

Příběh Jakuba Franka, který jste popsala v *Knihách Jakubových*, je neuvěřitelný a nepohodlný. Pro Poláky, pro Židy a pro frankisty.

To je pravda, moc se o něm nemluvalo. Bylo to dvojí tabu. Frank je Židy chápán jako temná a démonická postava, která odvedla od judaismu ke katolicismu několik desítek tisíc lidí. Židé o Frankovi vědomě mlčeli. Byla na něj uvalena klatba a měl být zapomenut. A Polákům zase bylo proti srsti, že se nechali namočit do celé té kabal, že jejich „národní čistota“ byla konverzí Židů nějak narušena, že Franka nechali působit v klášteře na Jasné Hoře, což je možné považovat za čiré bláznovství. Z tohoto polského mlčení vznikla jakási podivná spiklenecká teorie, že frankisté byli pátou kolonou polského národa, že ve skutečnosti brojí proti katolíkům a Polákům. Ještě poměrně nedávno se u nás spekulovalo, kdo by mohl být frankistického původu, a nejednalo se zrovna o pěkné konotace. Frankista je podvraták, záluďný a skrytý nepřítel.

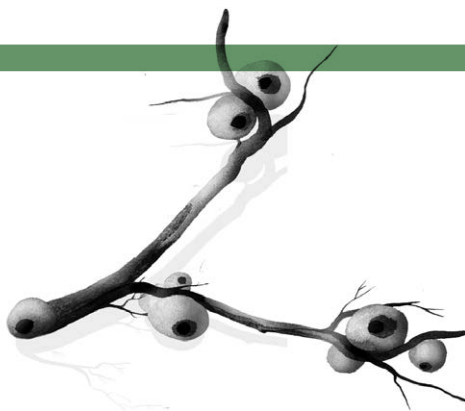
Katolická církev však také nemá zrovna čisté svědomí.

To nemá. Asi nejrozporuplnějšími postavami jsou dva biskupové, Mikołaj Dembowski a Kajetan Sołtyk. Hlavně ten druhý z nich, který je zároveň považován za národního hrdinu. Je to stejný biskup, který se na takzvaném repninowském sejmu v roce 1767 nepodřídil Rusům, za což byl spolu se třemi senátory unesen a odvečen do Kaljegy. Vrátil se po několika letech s aureolou národního mučedníka, aby nakonec propadl melancholii a přišel o rozum.

To je jedna stránka biskupa Sołtyka. Druhá je taková, že v roce 1752 obvinil několik žitomirských Židů ze

Olga Tokarczuková v datech

- 1962** narodila se v Polsku ve městě Sulechov.
- 1985** vystudovala psychologii na Varšavské univerzitě.
- 1989** vychází její první kniha, kterou je sbírka básní *Miasto w lustrach*.
- 1993** publikuje první román *Podróż ludzi Księgi*.
- 1995** vydává román *E. E.*, pojmenovaný podle hlavní postavy Erny Eltzner.
- 1996** vychází kniha *Prawiek i inne czasy (Pravěk a jiné časy)*, překlad Petr Vidlák, Host 1999 a 2007), která byla oceněna Cenou Nadace Kościelských a cenou Paszport Polityki a získala autorce mezinárodní věhlas.
- 1998** vydává román *Dom dzienny, dom nocny (Denní dům, noční dům)*, překlad Petr Vidlák, Host 2002 a 2012), který získal mezinárodní literární ocenění Brücke Berlin Preis. V témže roce zakládá nakladatelství Ruta.
- 2001** vydává sbírku povídek *Gra na wielu bębenkach (Hra na spoustu bubínků)*, překlad Iveta Mikešová, Periplum 2005).
- 2004** vychází „román ve třech povídkách“ *Ostatnie historie (Poslední příběhy)*, překlad Petr Vidlák, Host 2007).
- 2006** vychází kniha *Anna In w grobowcach świata (Anna In v hrobkách světa)*, překlad Jan Faber, Kniha Zlín 2008).
- 2007** vydává román *Bieguni (Běguni)*, překlad Petr Vidlák a Pavel Peč, Host 2008), který získal o rok později ocenění v rámci významné literární ceny Nike.
- 2009** vychází morální thriller *Prowadź swój plug przez kości umarłych (Svůj vůz i pluh veď přes kosti mrtvých)*, překlad Petr Vidlák, Host 2010), podle něhož vzniká film pod režijním vedením Agnieszky Hollandové.
- 2012** vychází sbírka esejů *Moment niedźwiedzia (Okamžik medvěda)*, překlad Petr Vidlák, Host 2014).
- 2014** publikuje zatím poslední román *Księgi Jakubowe (Knihy Jakubovy)*, překlad Petr Vidlák, Host 2016), za nějž opět obdržela literární cenu Nike, čímž se stala spolu s Wiesławem Myśliwským jedinou dvojnásobnou držitelkou tohoto nejvýznamnějšího polského literárního ocenění.

spáchání rituální vraždy, za což pak byli odsouzeni ke krutému mučení a smrti.

A frankisté také nejsou bez viny.

To je pravda. Dopustili se toho samého o deset let později ve Wojsławicích, nedaleko Chełmu. Dnes se může zdát zvláštní, jak snadné bylo tehdy někoho obvinít z něčeho takového. Přesvědčení, že Židé používají křesťanskou krev k náboženským rituálům, bylo všeobecně rozšířené v celé Evropě, byla to jakási součást lidového folkloru. Nepomáhaly ani výzvy vlivných osobností k zachování rozvahy, ani rozhodný postoj papežů, kteří zakazovali prolévání židovské krve z tohoto důvodu. Obvinít někoho ze spáchání rituální vraždy bylo snadné a pak už se vše odehrávalo v rámci kolektivní hysterie. Je těžko uvěřitelné, že úplně stejná příčina způsobila poslední pogrom v dějinách Polska, který se odehrál v roce 1946 v Kielcích.

Ve Wojsławicích pomáhala frankistům, kteří se chtěli zbavit konkurence z řad ortodoxních Židů, jejich protektorka Katarzyna Kossakowská i její sestřenice Marianna Potocká, za veřejné podpory církve a opět toho stejného biskupa Sołtyka. Všechno skončilo krutou vraždou v duchu platných zákonů. Židé uvrhli na Wojsławice klatbu a vyděšená Potocká, majitelka pozemků, vybudovala čtyři ochranné kapličky, které jsou dodnes turistickou zajímavostí, i když málokdo něco ví o jejich prvotním účelu.

Vaše rodina odtamtud pochází? Z Podolí?

Rodina mého otce. Moc o ní nevím, nezachovalo se mnoho vzpomínek a dokumentů a já sama jsem se o hledání svých genetických kořenů příliš nezajímala. Mí prarodiče zemřeli brzy po přesídlení a můj otec, jedináček, byl příliš mladý na to, aby uchoval rodinné vzpomínky. Jeden z bratrů mého dědečka byl zavražděn i s celou rodinou Ukrajinskou povstaleckou armádou, druhý byl odvezen na Sibiř, třetí bojoval na frontě a zemřel při návratu z dobytého Berlína, ostatní bratři a sestry emigrovali.

Typicky polská rodinná historie, všechny možné druhy osudu. Před několika lety jsem náhodou objevila příbuzenstvo ve Francii, velmi početné. Stali se z nich naprostí Francouzi. Babička byla Ukrajinkou, nemanželským dítětem narozeným v době, kdy manžel její matky byl ve Velké válce a hned poté se ocitl v další, polsko-bolševické, kde zahynul. Díky tomu, že byla Ukrajinkou, můj otec přežil. Každou noc ho babička ukrývala před banderovci v úkrytu pod podlahou.

O všech těch dramatických událostech mi otec vyprávěl teprve nedávno, několik let před smrtí. Určitě mám

něco společného s těmi lidmi z Kresů (území dnešní Ukrajiny, Běloruska a Litvy, které bylo do roku 1939 součástí Polska a po druhé světové válce se stalo součástí Sovětského svazu), z Podolí a stejně jako pro mnoho obyvatel Dolního Slezska jsou Kresy důležitým místem na myšlenkové mapě světa, i když určitě ne nějakým mytickým středem. Prostě jsem v otázce Kresů mírně zmatená.

Nezajímá vás vaše genetická minulost?

Předpoklad, že naši individuální identitu dědíme s krví, mi připadá iracionální a archaický. Kmenový. Stačilo by si představit, že od dob Jakuba Franka žilo víceméně deset generací. A člověk v desáté generaci má od jednoho rodiče 512 předků, od dvou 1 024. Kdyby nás tedy napadlo je všechny pozvat na oslavu narozenin, museli bychom objednat asi tak dvacet autobusů.

Ty autobusy nám připomínají, kolik různých lidí se geneticky podílelo na našem vzniku, kolik různé krve námi protéká. A uvědomme si, že kněžny spaly s pacholkami, manželé měli milenky, nemluví o násilnících, která však také nemůžeme pominout. Chápu, že člověk touží po uspořádání oné otřesné rozplizlosti vlastní existence a morálních dilemat sexuálního pudu, ale já věřím spíše v kulturu, jazyk, ve sdílení příběhů než v geny.

Ale právě geny přivádějí třetí generaci po holocaustu do židovských osad.

To je pravda a často tento objev změní celý život. Je neuvěřitelné, že Poláci, kteří mají spletené kořeny, z jedné strany polské, běloruské nebo ukrajinské a z druhé židovské, si vybírají židovskou identitu.

Proč tomu tak je?

Protože je příslibem silného společenství, které tak chybí v polské společnosti. Židovské obce fungují flexibilně, mají vynikající školky a školy.

Ale myslím si, že může existovat i hluboce psychologické vysvětlení těchto procesů. Vyhazení polských Židů zanechalo v polském společenském organismu obrovskou ránu. Byly časy dobré i zlé, ale přesto tato dvě etnika spolu srostla tak jako nikde jinde na světě a vytvořila něco, co bylo nerozdílným celkem. Ať se to někomu líbí, nebo ne, židovský živel je neoddelitelnou součástí toho, čemu říkáme národ. A je to vidět v kultuře, v jazyku, v kuchyni, ve městech, hlavně těch malých. To dokazuje, jak si byly obě kultury blízké.

Ale už nejsou.

Holocaust vyhladil Židy a trvale zmrzačil Poláky. Zmrzačení byli ti bezradní, kteří nedokázali pomoci, ale také

ti, kteří vraždili. Ve filmu *Ida* Pawła Pawlikowského je scéna, kdy rolník, vrah, přichází do hrobky svých obětí a je naprosto zničený tíhou své viny. Už se nic nedá dělat. Potom byly ještě Kielce, rok 1946. V určitém smyslu nějak nedokážeme žít bez všech těch ztracených bytostí.

Vám také chybí?

To, že mi chybí, jsem si uvědomila někdy v polovině osmdesátých let. Měla jsem něco přes dvacet. Četla jsem Martina Bubera, slavné „židovské“ číslo *Znaku* jsem měla dvakrát. Tehdy jsem se poprvé setkala s judaismem, s texty o židovské mystice, folkloru, zvycích. Myslím, že mnoho lidí mé generace zažilo něco podobného, posedlost židovstvím. Jako by nás trápilo podvědomé poznání, že něco není v pořádku, že tady něco chybí. A ještě to byl jistý druh odporu vůči prarodičům a někdy i rodičům, kteří nemluvili o tom, co se stalo. Buď nechtěli, nebo umírali.

A přitom kdyby Židé tehdy ve středověku nepřišli a kdyby tak hluboko nepronikli do tehdejší společnosti, byli bychom dnes úplně jiní. Žili bychom v jiné kultuře, měli bychom jinou literaturu, divadlo, jiný smysl pro humor, jiná přísloví. Nebyl by ani Mickiewicz, ani polský mesianismus. Polský romantismus by vyzněl zřejmě úplně jinak. Ale také by nebyli polští Židé a není jisté, kdy a jestli vůbec by vznikl chasidismus. Sami Židé by byli jiní, stejně jako jsou jiní polští Židé ve srovnání s Židy odjinud. Vytvořili jsme složitý organismus, onu Judeo-polonii, zemi kulturně výraznou a viditelnou v celé Evropě.

Mickiewicz měl blízké vztahy s potomky frankistů, což zase vadí některým vlastencům.

Jeho manželství s Celinou Szymanowskou, dcerou Marie Wołowské, pravnučky samotného Elišy Šora, blízkého přítele Franka, bylo pro současníky překvapivé a působilo naaranžované; přesně tak se ženili frankisté. Mickiewicz byl emočně svázán s manželčinou rodinou a prarodiče Celinu často navštěvoval a vážil si jich. Nemohl nevědět o jejich minulosti.

A jeho chápání národa nebylo vůbec nacionalistické, podle krve a místa narození, bylo moderní, osvícenské. Mickiewicz viděl v Židech obrovský vlastenecký potenciál a měl pravdu. Ve druhé a třetí generaci stáli frankisté na straně nacionalistických povstalců. Také měli cit pro spravedlnost. Je to krásný list naší historie. Ti lidé se stali skutečně součástí společnosti a stali se Poláky, a přitom soukromě byli frankisty, ať už to v dalších generacích znamenalo cokoli.

Popolšťovali si svá židovská jména.

Často si také měnili příjmení po získání šlechtického titulu. Jakub Frank zemřel jako baron Józef Dobrucki. Toto příjmení převzal od příbuzných, kteří se usídlili na Moravě a nazvali se Dobruškoví podle názvu své obce. Ale už jeho mladší bratranec pocházející z této rodiny se jmenoval Thomas von Schönfeld, protože celou rodinu adoptoval jistý osvícený rakouský aristokrat. Tento Schönfeld zemřel během francouzské revoluce na gilotině jako Junius Frey.

Někteří z nich dostávali vzácná šlechtická příjmení podle svých kmotrů. To byl případ Łabęckých. Jiní je získávali podle míst, z nichž pocházeli, jako Podhaječtí, Rohatynští a tak dále. Někteří se přejmenovali dvakrát i třikrát. Měla jsem s tím hodně práce, když jsem psala knihu.

Líbí se mi svět, v němž mohou lidé měnit příjmení, jak se jim zachce. Ten svět měl ještě špetku svobody, kterou jsme my už ztratili. Nám příjmení slouží jen k pečlivé evidenci obyvatelstva a kontrole. Ne nadarmo se anarchisté domlouvali a dávali dětem složitá jména, brali si cizí příjmení, a tak komplikovali systém kontroly lidu. Frankisté si tuto strategii také oblíbili. Rodné číslo znamená, že nemáme možnost změny, jsme už „očíslovanými lidmi“.

Většinou máme židovské předky.

Ano, je poměrně pravděpodobné, že u mnoha z nás jsou v těch autobusech plných předků i frankisté. Čistota krve je evidentním mýtem. Máme také ukrajinské, slovenské, maďarské, skotské, ruské, tatarské a jiné předky. Jako lid obývající velkou rovinu ve středu Evropy, která byla jevištěm válek, tažení, vyhánění a emigrace, jsme tavicím kotlem. Polský národ je kulturním fenoménem, který spojuje jazyk, kultura a vlastenectví.

Je možné, že bez frankistů by nebylo Polska jako mešiče národů. Byli bychom takovou obyčejnou zemí, ale přitom nás vychovávali, že jsme přece tak neobyčejní, že? Protože právě tento pocit výjimečnosti nás spojil do jednoho národa.

Ale mnoho z nás má problém s vlastní identitou.

Protože naše identita se hroutí, stále více z nás se nedokáže nacpat do příliš těsného nacionalisticko-katolického kabátu. A zároveň ho nedokážeme zvětšit, nedokážeme pro sebe vymyslet něco objemnějšího, takže být Polákem začalo být jaksi nepohodlné, omezující.

Z čeho to vyplývá?

Z narcismu. Typický Polák je narcista. Pravděpodobně to vzniká z narcistického traumatu, z nerealistického

hodnocení toho, kým jsme, ze zdůrazňování nedokonalosti a omezení nebo na druhou stranu z nadměrné sebechvály a připisování si pozitivních vlastností. Rodiče zřejmě nevědomky předávají dětem jakýsi druh nespokojenosti s vlastním národem, přesvědčení, že TAM jsou všichni lepší a že TAM je vždy lépe. Ono TAM je někde za hranicemi, v Evropě, v Americe... To je starý jev. Ve druhé polovině osmnáctého století se ve Varšavě kupovaly jen anglické klobouky.

Teď je to stejné. Například je nutné udělat kariéru v zahraničí, teprve pak je člověk oceněn i doma. Je to mentalita člověka z provincie, kolonizovaného, neustále se snažit dosáhnout centra, které je venku, protože Polsko se ve vztahu k Západu stále cítí jako provincie, kolonie.

Jsme natolik blízka provincie, že na nás vlivy centra velmi působí. Kdybychom leželi více na jih nebo na východ, možná by se nás to tak netýkalo a lépe bychom se postarali sami o sebe. Mezitím se neustále srovnáváme s centrem a pořád jsme o krok pozadu, bez ohledu na to, jak moc se snažíme. Asi právě proto máme chronický pocit méněcennosti, který je čas od času narušen explozí zoufalého pocitu vlastní velikosti.

Tento trvalý pocit méněcennosti způsobuje, že v sobě rádi hledáme jinou krev, jakoukoli, hlavně jinou. Na konci večírku vždy hrdě vyvoláváme duchy mrtvých rakouských prarodičů, německé babičky, francouzského dědečka a židovské nebo arménské předky, skotské osadníky, Holanďany, kteří meliorovali naše pole, důstojníky z napoleonské armády.

Také s oblibou vyvoláváme ducha aristokracie.

To je pravda, nikdo nechce být polským rolníkem. Trochu to připomíná sny dětí ve věku těsně před pubertou, kdy si vymýšlejí, že ve skutečnosti byly svým rodičům nějakým způsobem přiděleny, a jejich původ je tedy daleko lepší, někdy fantastický. Harry Potter je takovým příkladem: nemá nic společného se svými obyčejnými rodiči, pochází odjinud a z toho pramení i jeho síla.

Máte ho ráda?

Koho? Jakuba? Díky těm několika letům psaní jsem si ho oblíbila. Především mladého Franka, drzého pozéra, odvážného, připraveného na všechno. Později mě už spíše děsil.

Nepochybně to byla silná osobnost, vnitřně rozporná, je těžké ji popsat. Koneckonců je obtížné popsat kohokoli, že? Člověk žádnými vlastnostmi nedisponuje trvale, má je spíše na určitou přechodnou dobu. Čím složitější je osobnost, tím hůře je možné ho zařadit do psychologických

charakteristik. Na jednu stranu k sobě poutal lidi na celý život. Na druhou byl cynickým manipulátorem, lhářem a podvodníkem, používal psychické i fyzické násilí. Je to klasický případ charismatického psychopata. Myslí, že takové vnitřní rozpory by se mohly líbit každému...

A vy nemáte své vnitřní rozpory?

Naopak, mám jich docela dost. A to je dobře. Ale jsem neurotičtější, takže se nehodím k tomu, abych vedla sekty, on byl spíš psychopatem. Chlubil se, že se nikdy ničeho nebál, a opravdu, z jeho dětských příběhů vyplývá postava nebojácného a nevypočitatelného chlapce. Rodiče, hlavně otec, s ním však měli problémy. Otec ho bil.

Je zajímavé, že nedávno jsem četla podobnou charakteristiku Putina. Také se chlubil, že se nikdy ničeho nebál. Mluvil o tom s pýchou. A prý byl také fyzicky týraný otcem. Nedostatek strachu je typickým projevem psychopatie.

Polsko nikdy nebylo místem, kde se daří herezím.

Něco na tom je, máme jen pár šťavnatých, jasně daných a dobře fungujících herezí. Obvykle se mluví o ariánech. Dnes existuje v církvi několik výraznějších heterodoxií, ale netvoří hnutí, které by mohlo ohrozit monolitickou jednotu polské církve.

Podle mého názoru se hereze objevuje tam, kde existuje hluboká, upřímná víra a kde vedle návyku reflektovat to, čemu se věří, jsou také znalosti vlastního náboženství. Polské katolictví je lidové, často povrchní a naivní. Nedávno mě jeden katolík přesvědčoval, že panenství Marie je třeba chápat symbolicky, stejně jako dogma o zmrtvýchvstání.

Často mám pocit, že polští katolíci moc nevěří tomu, v co věří, a nezajímají je teologické úvahy. Kdysi jsem v tisku sledovala diskusi o zlu, jíž se účastnili teologové, novináři; byla korektní a plytká, nikdo nevybočoval. Především argumenty katolíků byly, jako by je převzali z katechismu.

Když jsme jako společnost anarchistická, proč je tedy polská religiozita tak uzavřená?

Anarchisty jsme kvůli svému chorobnému individualismu, nedostatku důvěry k sobě samým a ke každému společenství, které jsme schopni vytvořit, především ke státu. Ale to se netýká náboženství, protože málokterý Polák ho chápe hluboce a vážně jako morální povinnost, společenskou nebo intelektuální výzvu a dominující myšlenku. Polák považuje náboženství za tradici, které se podřizuje bez jakékoli reflexe. Je to sedlácká religiozita, neepochybnitelná a zároveň plytká.

Myslíte si, že naše doba potřebuje Mesiáše?

Pokud chápeme příchod Mesiáše jako druh změny paradigmatu, tak určitě. Všichni máme pocit, že se blížíme k jakémusi kritickému bodu. Staré myšlenky se vyčerpaly a žádné nové nevznikají. Někdy si myslím, že svět čeká na válku. V každém případě na něco jiného.

Na islám, jak předpovídá Houellebecq?

Islám by byl jen opakováním téhož. Ne, musí to být úplně nový nápad a zřejmě nenáboženský. Víím, že to, co řeknu, se může mnoha lidem zdát zvláštní vzhledem k momentální ofenzivě ultraortodoxního islámu a vznikajícím radikálním hnutím v křesťanství, ale domnívám se, že dnes žijeme v postnáboženském světě. Ve smyslu, že náboženství ztratilo schopnost naprostého, přesvědčivého výkladu světa od počátku do konce. Stalo se spíše sbírkou norem chování. Více se zabývá pomíjivými záležitostmi, jako kontrolou sexuality a rozmnožování u katolíků nebo kontrolou žen u muslimů, než fundamentálními otázkami.

Islámský stát klade důraz na zničení starého řádu a zákonů a kromě řvaní „Allahu akbar!“ se nezabývá teologickými otázkami. Islámský stát je spíše společenské hnutí, vzpoura, ale ne islám.

Kdysi náboženství určovalo směr lidské existence, celý systém vztahů byl náboženský. Dnes, i když žijeme v ultrakatolické zemi, máme tento systém vztahů nastaven úplně jinak. Naše směřování určuje především vzdělání a ekonomika. To jsou nová náboženství tohoto světa. Rozhodujícími faktory jsou pro nás spíše geny nebo volný trh než boží milosrdenství.

Ve vašem románu popisujete desítky lidských osudů. Jak těžké bylo je ovládnout?

Zpočátku bylo nejobtížnější právě to, jak celý příběh uchopit. Odehrává se během padesáti let na různých místech. Několik desítek postav, které nejenže stárnou a mění názory, navíc si mění i svá jména. Aby se v tom všem čtenář neztratil, musela jsem si dávat velký pozor. Snažila jsem je poznat a tak dobře se je naučit, abych ke každému z nich měla citový vztah. Chápat je tak, jako by to byli živí lidé. I ty, které jsem si vymyslela.

Takže čtenář by měl mít k dispozici tabulky, seznamy a nákresy?

Není to vědecká publikace. Je to historický román napsaný a čtený v dobách, kdy čtenář pluje v oceánu informací. Smyslem románu je sestavení přesvědčivého syntetického světa, do něhož může čtenář vstoupit a který ho může dojmout, ne předávat informace. Každý čtenář

má na dosah ruky internet. Pokud se chce dozvědět více o biskupu Sołtykovi, prosím. Chce vědět, co je to *Zohar*, ať si poslouží.

Přemyslím, kdo v celém příběhu nejvíc prohrál.

Záleží na tom, jak chápeme prohru. Pokud předpokládáme, že celý příběh má vést ke změně světa a vykoupení, tak se to nikomu nepodařilo. Už poněkolikáté. Nepodařilo se vytvořit další náboženství. Prohráli ti, kteří upřímně věřili, že Frank napraví svět. Nenapravil.

Je to příběh neúspěšné revoluce, která probíhala na několika úrovních. Frankův pracionistický projekt neuspěl, nedostal ani zemi, ani moc. Nepodařilo se mu ani zůstat Židem.

A co se mu podařilo?

Osvobození několika set rodin z chudoby a ponížení a zajištění slušného živobytí pro ně. A to není zrovna málo.

Tak či tak, Frank může být i tragickou postavou.

Možná se frankistům nepodařilo spasit svět, ale v podstatě jsou vítězové. Velmi melancholičtí vítězové. Za vítězství zaplatili vysokou cenu, stali se odpadlíky od vlastního lidu a po mnoho let na ně pohlíželi podezíravě lidé, k nimž přestoupili. Často nehráli fér, mají na svědomí zločiny, smrt wojsławických Židů. Ale podařila se jim neuvěřitelná společenská emancipace, přechod přes všechny společenské rozdíly, až nakonec zakotvili na celkem dobrém místě. V té době nebyla prakticky žádná šance, že uspějí, ale jim se to podařilo.

Frank napálil všechny. Zřejmě to bylo poprvé v dějinách Evropy, stalo se to tři desítky let před francouzskou revolucí. Objevila se u něj idea vlastní země, nezávislého židovského území, takže byl zřejmě prvním sionistou. Cena za to vše však byla obrovská, zavržení kulturních a náboženských kořenů. Přesto se jim podařilo zachovat pocit, že jsou Židé, ještě po následující dvě tři generace.

Ale zvítězili jsme i my, Poláci. Přišlo mezi nás něco nového, kulturně i nábožensky, co se s námi rychle smíchalo. Musíme si uvědomit, že to byla velká skupina velmi ambiciózních lidí, kteří vzdělávali své děti, věděli, jak se podniká, a často měli i kapitál a obchodní kontakty. Právě potomci frankistů budovali v Polsku silné, sebevědomé měšťanstvo. Právě oni byli důležitou součástí vlastenecké inteligence.

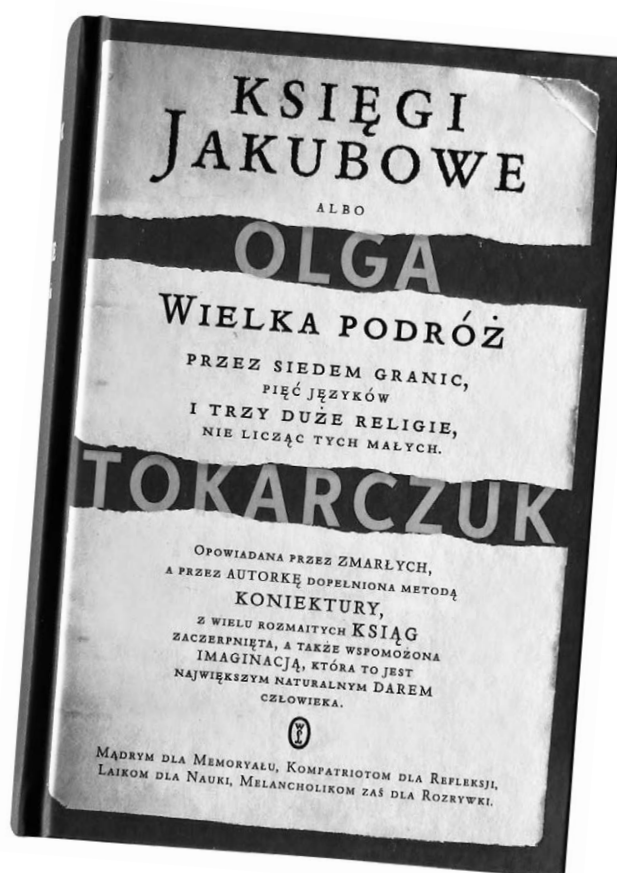
Přeložil Petr Vidlák.

Miloš Budík, Dušičky, 1953

O Knihách

Jak vznikaly *Knihy Jakubovy*

Olga Tokarczuková

Následující text z pera Olgy Tokarczukové byl publikován v literární příloze *Knihy Gazety Wyborczé* ještě před vydáním *Knih Jakubových* v Polsku. Autorka v něm svým typickým analyticky důkladným způsobem vysvětluje své motivace a metody tvorby románu a zároveň tak trochu varuje radikálnější část polského čtenářstva před textem, který by ho mohl vyprovokovat k unáhleným soudům. Na ty ve veřejném prostoru a v sociálních médiích nakonec stejně došlo. Před vydáním *Knih Jakubových* v češtině proto činíme druhý pokus a budeme zvědaví na to, jaké reakce vyvolá román u nás. Olga Tokarczuková v každém případě na mnoho možných otázek odpovídá předem.

O shodách okolností, jejichž zcela nečekaným výsledkem je kniha

Na začátku byly *Nové Atény* kněze Benedykta Chmielowského, ve skvělém zpracování Marie a Jana Lipských, které jsem četla celé dětství a mládí. O mnoho let později, v létě roku 1997, jsem v jedné knihovně našla zvláštní knihu, lépe řečeno její dva svazky velkého formátu, s modrou leskou obálkou. Byla to *Knihy slov Páně*, přednášky Jakuba Franka (sám raději používal slovo „vyprávění“), které redakčně upravil Jan Doktor. Četla jsem je pomalu, kapitolu za kapitolou, celou zimu a se vzrůstajícím obdivem. Na Vánoce jsem už měla celé štosy knih na podobné téma. Na jaře zvláštní polici, která se od té doby několik let jen zvětšovala a rozšiřovala. Neměla jsem v úmyslu o tom napsat knihu, byla to spíše součást mého „soukromého studia“, mnohaleté a nepomíjející fascinace veškerou heterodoxií, vším, co nelze zařadit, co přesahuje obecné hranice, co je vzpourou a rebelií vůči normám považovaným za samozřejmé.

Příběh Jakuba Franka je tak fantastický, že se jen obtížně věří tomu, že se opravdu stal. Stručně řečeno vypráví o tom, jak se v osmnáctém století početná skupina Židů z Podolí, stoupenců Šabtaje Cviho, který se považoval za Mesiáše, rozhodla s velkou parádou přestoupit na kato-

lickou víru pod vedením kupce Jakuba Franka, přičemž předtím strávila nějakou dobu v lůně islámu. Po obvinění z hereze strávil tento vůdce třináct let ve vězení v pevnosti na Jasné Hoře u Čenstochové, a když ho v období takzvané barské konfederace propustila na svobodu ruská vojska, odjel do Brna na Moravě. Tam získal pověst tajemného židovského mudrce a po několika letech se stal přítelem císaře Josefa II. a důvěrníkem jeho matky Marie Terezie. Když se od něj císařská přízeň odvrátila, Jakub se i s celou skupinou svých věrných přestěhoval do Offenbachu nad Mohanem, kde založil velký dvůr, který plnil roli náboženského centra, a kde po několika letech zemřel jako polský baron. Jeho stoupenci se vrátili do Polska a asimilovali se do silící vrstvy měšťanstva a inteligence.

To je jen stručný popis Frankova dobrodružného příběhu, který má i řadu mnohem hlubších prvků. Především je dokladem vzniku a rozšíření největší, „nejzlověstnější a nejpodlejší“, jak napsal Geršom Scholem, hereze v dějinách judaismu. Tento významný myslitel se ani nepokoušel ovládnout své emoce, když psal o Jakubu Frankovi, kterého považoval za temného a nepřátelského člověka a jeho doktrínu za nihilistickou. Zároveň připouštěl, že *Knize slov Páně*, tomu „nejpodivnějšímu ze všech svatých písem“, se nedá upřít určitá rozmáchlost či přesvědčovací schopnost. Příběh skupiny lidí, kteří s neochvějnou jistotou vyrazili na dramatickou a nebezpečnou duchovní a politickou pouť, je naprostým fenoménem. Pokud se navíc vezme v úvahu usilovná snaha Jakuba Franka (neúspěšná) o vznik něčeho jako nezávislého území v hranicích Polského království, je možné hovořit dokonce o svého druhu pracionismu.

Nemohla jsem uvěřit, že tento výjimečný příběh byl tak rychle zapomenut. Určitě se o to zasloužily i samotní potomci frankistů, žijící v nepřátelském, podezřívavém a často antisemitském prostředí. Kromě Krausharovy monografie *Frank a polští frankisté*, vydané v roce 1895, se neobjevila žádná seriózní a shrnující historická práce na toto téma. Teprve o století později se jím začal vědecky zabývat Jan Doktor a literárně o Frankovi psali Andrzej Żuławski v esejí *Moliwda* a Krzysztof Rutkowski v knize *Kostel svatého Rocha*. Příběhy. Později, už během mé práce na *Knihách Jakubových*, se objevila vynikající a zásadní práce Pawła Maciejky *The Mixed Multitude. Jacob Frank and the Frankist Movement, 1755–1816* (Smíšená zástupů. Jakub Frank a jeho hnutí, 1755–1816, 2011), z níž jsem tak ráda čerpala. Ale ani to není mnoho, pokud si uvědomujeme význam tohoto tématu: důsledky frankismu pro polskou kulturu jsou zásadní a přitom dosud neúplně probádané. Zřejmě už nelze pochybovat o tom, že Frankovo učení ve své více či méně ezoterické podobě

ovlivnilo myšlenky polského romantismu (především Mickiewiczovu poezii), a stalo se tak významnou součástí základů polské národní identity.

Brzy jsem si všimla, že celý příběh je prosycen prvky temného, nechťeného a absurdního humoru a jeho neočekávané, překvapivé zvraty působí takřka operetně. Neustále *qui pro quo*, hraní rolí, předstírání, mnohojazyčný kontext způsobující mnoho nedorozumění, pestré postavy, to vše nahrávalo tomu, aby byly tyto události literárně zpracovány v epickém románovém formátu. Když jsem si konečně na dlouhou roli šedivého papíru rozepsala půl století dobrodružství Jakuba Franka a jeho druhů, pochopila jsem, jak velmi rafinovaný jejich příběh vlastně je. Přestala jsem je také vnímat jako „temné“ nebo zlověstné sektáře. Uviděla jsem spíše univerzální příběh intuitivní touhy po emancipaci v samém středu feudální skutečnosti plné rozdílů, dělení, předsudků, ve světě zamknutém na tři západy. Frank a jeho lidé se dopustili mnohostranné, víceúrovňové vzpoury a pustili se do křížku se všemi.

Frank byl zcela jistě charismatickým člověkem a určitě byl jako charismatik také trochu psychopat. Byla to silná osobnost, inteligentní a přitažlivá. Tím získával na svou stranu velké i malé lidi onoho světa. Taková osobnost se obtížně popisuje, pokud jsou mi známy jen jeho neohrabaně sepsané vyprávění a zkazky. Tak se nejčastěji obracel ke svým vyznavačům. Z tohoto základního textu vyvstává ambivalentní postava: bezohledná, a zároveň citlivá. Nevypočitatelná, a zároveň pozorná. Šílená, a ve stejném okamžiku věcná a pragmatická. Je to hochštapler, blázen a podvodník. Měla jsem velký problém pochopit, jak takový člověk funguje, a bohužel četba o jiných vůdcích sekt mi příliš nepomohla. Nakonec, snad mi to bude odpuštěno, jsem začala diskrétně pozorovat své psychopatico-charismatické přátele, těch několik málo lidí obou pohlaví, které znám, a pokusila se pochopit, v čem spočívají jejich přesvědčovací schopnosti a dovednost vytvářet kolem sebe dvůr plný věrných nohsledů. Ukázalo se však, že ani to nepomohlo. Tento typ člověka je pro mě neproniknutelný, neuměla jsem s touto postavou nijak empaticky naložit, nechápala jsem ji. Proto jsem se rozhodla představit Jakuba Franka očima jiných, aniž bych se odvážila přijít příliš blízko, i když čím déle jsem se jím zabývala, tím více mi byl sympatický.

O pozitivní roli veškeré heterodoxie aneb Proč mě přitahují hereze

Mám pocit, že lidské dějiny probíhají v souběžných a jen zřídka se stýkajících kolejích. Jedna kolej je, abych tak řekla, zřetelná, ta, kterou popisují média a historické knihy. Nabízí se jedno polské rčení, které zmiňoval i kněz

Benedykt Chmielowski a jež nejlépe vypovídá o samozřejmosti: Každý vidí, jaký je kuň — každý vidí, jaký je svět. To je oficiální, dobře viditelná a reflektovaná a díky tomu neustále potvrzovaná skutečnost. Věci se zdají být takovými, jakými jsou, podepisují se mírové smlouvy, uzavírají spojenectví. Alespoň po nějakou dobu zde platí teorie, které dokonale vysvětlují, co je čím a jaký má všechno smysl. Bůh je dobrý a milosrdný a s nízkými a utrpení způsobujícími lidskými činy má nekonečnou trpělivost. Svět se zdá být zabalen do krabičky se spoustou příhrádek, v níž má všechno své místo, a i když do ní na nějakou dobu zavítá chaos, nepořádek se rychle uklidí a všechno se opět uloží víceméně stejným způsobem.

Druhá kolej, ta, která je skrytá, je podvědomí obsahující potlačený hněv a zklamání, v němž převládá věčná nespokojenost se světem a jeho řádem. Tady člověk neustále pokouší stvoření, pátrá po jeho absurditě a nesmyslnosti. Pochybuje. Klade otázky. Bouří se. Nesouhlasí. Tato potlačená totální alternativa čas od času vyvěrá na denní světlo a provokuje světlou stranu, přesvědčenou o svých absolutních pravdách, utápějící se v sebeuspokojení a pýše. Právě odtud, z tohoto místa, pochází veškerá heterodoxie. Tady je tmavé zrcadlo, před nímž stojí to, co je obecně přijímáno, oficiální a samozřejmé, a jehož odrazem je grimasa, noční můra, absurdita a groteska.

Alfred Whitehead říkal, že náboženství je nejhlubším druhem loajality ke světu. A já dodávám, že hereze je nejhlubším druhem provokace.

Každá hereze s sebou přináší myšlenku změny světa. Dekonstrukce platné víry zase vede k novým projektům života a existence společnosti, k revizi starých pojmů a jejich nahrazení novými. Proto je vznik hereze vždy revolučním projevem a pokaždé je strašlivý. Je koncem světa, proto metafora posledního soudu tak často provází náboženské převraty. V herezi není nebezpečné, že se jiným způsobem věří v Boha; její pravé nebezpečí nemá nic společného s teologií, jedná se spíše o to, že změna v chápání náboženského řádu je zároveň zpochybněním celého lidského řádu, je zpochybněním samozřejmosti platných zákonů, a proto tak často vede až ke vzpouře.

Frankistická hereze byla hluboce zakořeněna v tradicích židovského gnosticizmu, ale nebyly jí cizí ani křesťanské prvky. Gnóze je starší než křesťanství a možná že přesahuje i judaismus. Je to zvláštní stav náboženského myšlení, který od základů zpochybňuje dobrý pocit člověka ze světa, ukazuje svět jako nepřátelský a nelidský, nebo, v lepším případě, lhostejný. Gnosticizmus je silný temný akord, který provází veselá a lehká trylky oficiálních náboženství, v nichž je Bůh dobrý a odměňuje za dobré skutky.

Není zde místo na přednášky, kdo chce hledat, ten najde, a možná bude sdílet mé nadšení pro hereze. Heterodoxní myšlení je důkazem existence zdravého ducha, určité základní metafyzické inteligence, která může být dána lidem prostým a ne nutně vzdělaným. Ale hereze se objevuje jen tam, kde je víra skutečně silná, kde je brána vážně, každodenně je hluboce prožívána. Proto si dovoluji tvrdit, že je šťastné to náboženství, které se musí potýkat s náboženskou heterodoxií. Potýkat se však vůbec neznamená bojovat a ničit. Vyplenění hereze připomíná odtržení od pramenů vlastní síly a zařazení neutrálu. Je to, jako by se zabetonoval celý zásobník na čerstvou vodu a pila se jen ta, která obíhá v uzavřeném okruhu. V Polsku mi vždy chyběla kvalitní hereze, takže nečekané objevení Jakuba Franka spolu s jeho chápáním Matky Boží Čenstochovské jako Šechiny mě uvedlo do stavu spisovatelské pohotovosti.

O každodenním životě během psaní knihy

Knihy Jakubovy jsem začala psát, když jsem už měla rozepsána nejdůležitější fakta a události na své roli šedivého papíru a mnoho nashromážděného materiálu. Vysedávala jsem po knihovnách, kopírovala nedostupné knihy, v bílých rukavicích prohlížela staré tisky. Vydala jsem se na několik cest, během nichž jsem udělala tisíce fotek. Během šesti let psaní této knihy se v mém životě stalo mnoho věcí, několikrát jsem se stěhovala a některá z těch stěhování byla velmi bolestná a uvrhla můj život do zmatku, přežila jsem rozvod a vstoupila do nového vztahu, hodně jsem cestovala a můj syn se osamostatnil. Napsala jsem detektivku. Přišla jsem o několik přátel a získala nové. Během posledních korektur mi zemřel otec. Všude jsem s sebou vozila bedny s materiály a vždy je položila do středu místnosti a všude, kde jsem se ocitla, jsem okamžitě přišpendlila na zeď mapy, seznamy postav a další pomocné obrázky. Unavovala jsem své známé nesouvislým vyprávěním, menšími i většími objevy a uvědomovala si, že se mi nikdy nepodaří sdělit, co vlastně dělám, čím se zabývám, dokud to všechno nedopíšu až do konce. Díky tomu jsem šest let strávila ve zvláštním stavu spisovatelského osamění, kdy se člověk stává režisérem fantastického představení, které je ostatním neviditelné, a každý den odchází na několik hodin do přízračného zaměstnání, kde režíruje velké drama, jehož je jediným divákem. Toto představení nebude mít žádné recenze v novinách, nebude z něj žádná zpětná vazba, nikdo nezatleská a nikdo nezapíská. Navíc jsem se tomuto divadlu věnovala i přesčas, během spánku a odpočinku, na cestách a při setkáních s lidmi. Život se znepokojivě rozdvojil, stojím

rozkročená ve dvou proudech skutečnosti, které mají něco společného jen zřídka. Nakonec se oba proudy nebezpečně přiblížily, slévají se a blíží se okamžik, kdy už nebude možné poznat, kde se právě nacházím. To je čas, kdy je třeba skončit.

O tom, jak svět podává spisovatelce pomocnou ruku aneb *Mundus adiumens*

Často jsem mívala pocit, že jsem zachytila konec jakési nitky a jdu po ní, věřím, že to, co hledám, se přede mnou, za rohem, brzy objeví. A většinou to tak bylo.

Nevím, zda je vůbec možné popsat onen fenomén, s nímž jsem měla mnohokrát co do činění během psaní, ale nikdy tak často a tak intenzivně jako teď u této knihy. Takže je asi načase, abych ho nějak nazvala. Spontánně a subjektivně chápu tento jev tak, jako by jakési vnější a nezávislé síly ohlašovaly svůj vztah k popisovanému příběhu, jako by se spojily nějaké síly a přicházely mi na pomoc. Ok, uvědomuji si, jak to zní. Divně.

Ale je pravda, že mnohokrát, když jsem stála se sklenicí v ruce u někoho na večírku a náhodně sáhla po knize z knihovny a namátkou ji otevřela na jakékoli straně, našla jsem tam ke svému údivu to, co jsem hledala — postavu, událost, informaci, konotaci, název knihy, o níž jsem dosud nic nevěděla. Přesněji řečeno, mnohokrát jsem potkala člověka, který vyřešil problém, nad nímž jsem se zrovna trápila. Nevinná cesta na nějaké náhodné místo mě přivedla na stopu, o níž jsem neměla ani potuchy. V takových situacích jsem se nejdříve podezíravě rozhlédla kolem sebe, potom mi hlavou začala kroužit podivná myšlenka, že z nějakého důvodu světu záleží na tom, abych tu knihu napsala. Uvědomuji si, jak neseriózně to zní a do jak velmi dvojznačného světla mě to staví. Ale to je mi fuk! Spisovatelé jsou přece umělci a umělci si vybojovali marginální právo být excentričtější než řekněme vědci, za což se vzdávají vědeckých titulů. Abych si však dodala vážnosti, vyrobila jsem si podporu v latině, takový pomocný svět, *mundus adiumens*, tedy něco, co dává pocit vedení za ruku do zázračného stavu podobajícího se narkotickému tranzu, do lehké, celkem příjemné a zároveň únavné, nesnadno zvládané psychózy. Myslím, že způsobuje závislost, a že když se člověk vrací z cesty do románu, jen na okamžik je možné pocítit úlevu, že je to všechno pryč. Tento stav myslí je bez přehánění stavem blahoslaveným. Já, za normálních okolností tak pěstěná a šlechtěná, se nyní choulím do klubíčka a nechávám se obklopit bouřlivými obsahy vědomí a nevědomí, umožňuje se zaplavit oceánem slov a obrazů a uvazuje konec nitky k cíli labyrintu.

O cestách a mohutné síle představivosti

Má první cesta vedla samozřejmě na Podolí. Brzy na podzim roku 2009 jsme vyrazili přes Lvov na východ a pokoušeli se nahmatat hranice světa, který jsem budovala ve své představivosti. Dorazili jsme ke Zbručí na východě a k Dněstru na jihu. Na naší mapě jsme měli vyznačených několik desítek míst, která se objevila v pramenech. Putovali jsme sem a tam od jednoho místa ke druhému a já jsem propadala stále větší melancholii, stále silnějšímu pocitu prázdnoty. Nic tam nebylo. Nic z toho, co jsem očekávala. Byl to nějaký svět, možná zajímavý, ale úplně jiný. Cizí. Viděli jsme mnoho malých vesnic a městeček, utopených v zářijovém slunci, pokrytých prachem, jakoby průhledných. Chaotická ošklivá postsovětská zástavba na náměstích, trosky kostelů a synagog, parky zarostlé plevelem a nedbale postavené moderní kulturní domy, náměstí pokrytá asfaltem, v jehož prasklinách rostla tráva. Názvy, které jsem znala z Kraushara, ze *Slov Páně* nebo z rodinných vyprávění, naplněné tolika představami, působily jako prázdne osady plné plechu a plastů.

Byla jsem zoufalá, nemusela jsem nikam jezdit, stejně dobře jsem se mohla podívat na fotky nebo na filmy, přečíst si něco na Wikipedii o fauně a flóře Podolí. Ale na konci tohoto zoufalství, kdy jsem pochopila, že má očekávání byla naprosto infantilní, jsem začala dělat něco jako trénink divání: a tak jsem si při pohledu na hřbitov v Koroluvce, s trávou vlnící se ve větru, začala pomalu všimnout malých postav hrajících si děti a na hliněné cestě se objevil roztřesený obraz povozu ztrácejícího se v mlze jako fata morgána. Velký dojem ve mně zanechala návštěva Firlejvky, vesnice, která dnes nese název Lipivka. Nejvýraznějším místem byl kostel a někde nedaleko odsud musela stát fara kněze Chmielowského. Když jsem se procházela kolem nedávno obnoveného, ale důkladně zamčeného kostela, pokoušela jsem se představit si jako archeolog podle zbořených budov, kde se mohla nacházet fara a kde slavná zahrada kněze Benedykta, v němž se tak úporně snažil provozovat své zahradnické umění. Zaparkovali jsme uprostřed melancholické plošiny nad Dněstrem a viděli, že stejnou cestou musely projíždět povozy „pravověrných“, šabtajských heretiků, když táhli za svými do Ivaně.

Celá cesta a všechny další se změnilly v hledání takových pohledů. V Istanbulu jsem viděla bazar, malé krámy, do nichž se sotva vešel sám prodáváč, ohromující bohatství přírodních barev koření nasypávaných do pyramid, a mlčky jsem předpokládala, že od oněch dob se tady toho nemohlo mnoho změnit. Z badatelských důvodů jsem se rozhodla koupit malachitový náhrdelník, což

mi trvalo dvě hodiny. Majitel krámu mě pozval dovnitř a rozmlouval se mnou, vypila jsem několik sklenic čaje, vyjednávala o ceně bižuterie a představovala si přitom, že stejně prodával své klenoty Jakub Frank v Krajově. Dohromady jsem absolvovala dvě velké cesty na Ukrajinu, jednu na bývalé Valašsko a do Turecka, na Moravu a do německých zemí, až do Offenbachu nad Mohanem, kde stále stojí poměrně zachovalý slavný Isenburgský zámek, hlavní středisko evropských frankistů, dnes prestižní škola designu.

O dějinách a cigaretách

Knihy Jakubovy jsou historickým románem napsaným s vědomím, že zavazující historická narace je něčím vykonstruovaným a stále znovu konstruovaným. Nikdy jsem například nevěřila tomu, že v reálných historických událostech se ženy vyskytovaly tak málo. V pramenech se objevují jen okrajově a nemají žádný zvláštní význam. Přitom každý, kdo žije, má matku, sestry a dcery a ví, že je nemožné, aby nefigurovaly v životních událostech. Pokud to není příběh o životě v armádě nebo v mužském řádu. Nedostatek žen v psané historii, která se pak objevuje v učebnicích, považuji za projev patriarchální mentality, která ženy nevidí, a proto o nich nepíše. V mém příběhu jsem pro ně našla místo po pečlivém sebrání každého drobnku, i té nejmenší informace. Udělala jsem to, abych učinila spravedlnosti zadosť, a věřím, že většina lidských dějin by měla být přepsána právě z tohoto úhlu pohledu. Snažila jsem se také, nakolik to bylo psychologicky možné, zbavit se vlastního stereotypu, protože jsem popisovala předviktoriánský svět, v němž platila jiná pravidla soužití. Mnoha pečlivým čtenářům se tato pravidla mohou určitě zdát velmi svobodná.

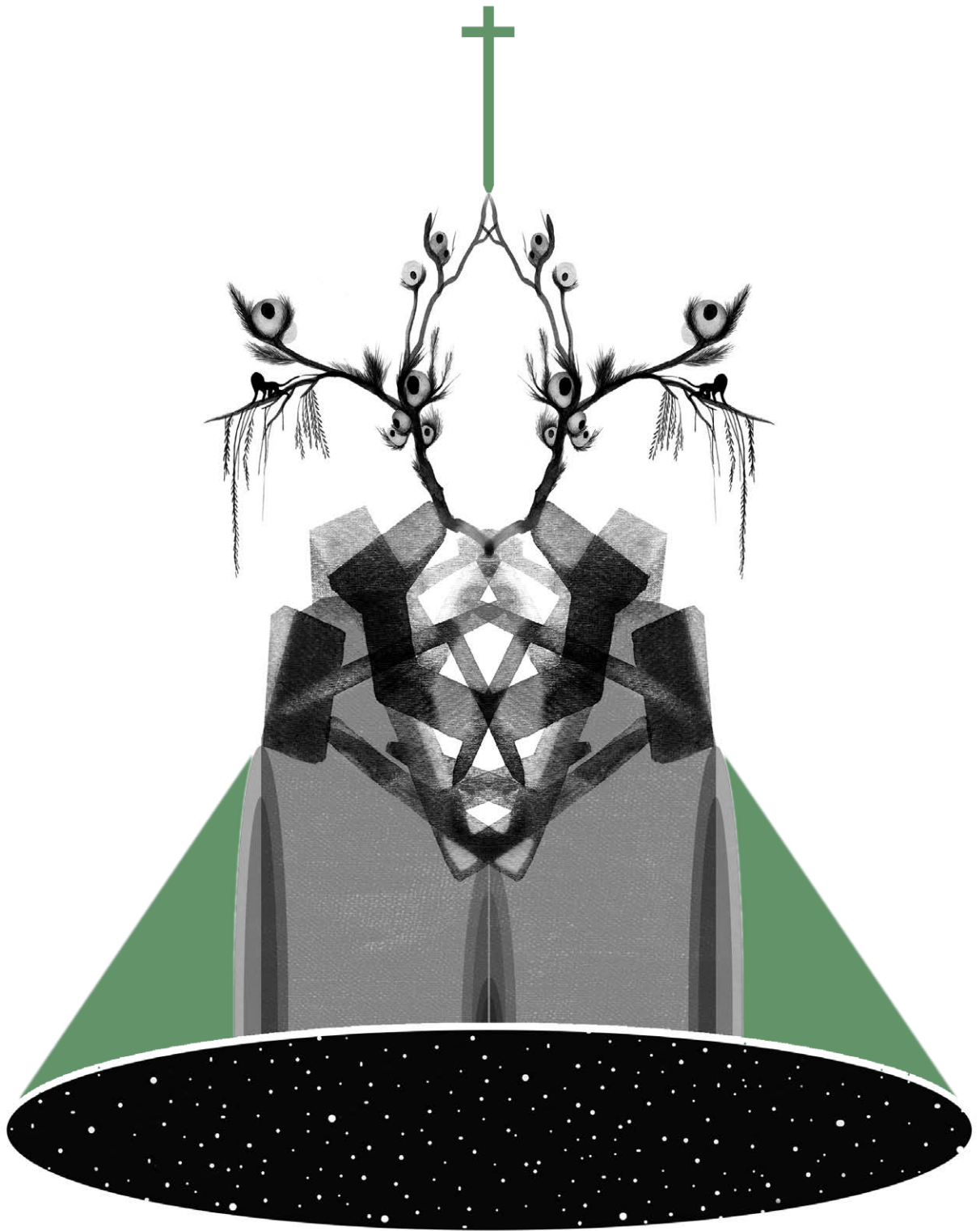
Ale samozřejmě není možné se úplně zbavit sebe sama a vlastní doby. V tomto smyslu historický román neexistuje, protože jeho kořeny vždy tkví v současnosti spisovatele. Dějiny jsou nekonečnou interpretací skutečných a smyšlených událostí z minulosti, což nám umožňuje vidět v ní významy v oné době neviditelné.

Knihy jsem dokončila pozdě večer 30. ledna 2014 a okamžitě jsem vytáhla z poličky krabičku cigaret, kterou jsem si koupila právě pro tuto příležitost. Stála jsem na balkoně v mrazivé zimní noci a kouřila jednu cigaretu za druhou, dokud se mi neudělalo špatně. Právě tohle měla být má excentrická a nezdravá odměna za odvedenou spisovatelskou dřinu, odměna pro režiséru fantastického představení po spadnutí opony.

Přeložil Petr Vidlák.

Miloslav Budík, Lužánky, 1954

Domovy Olgy T.

Zabydlování prostoru
v románech Olgy Tokarczukové

Lucie Zakopalová

Najít domov v kolonizované a vysídlované Kladské kotlině není jednoduché, o tom se Olga Tokarczuková, jedna z nejznámějších polských spisovatelek současnosti, přesvědčila sama. Zkoušejí to i postavy jejích próz. Zabydlování v prostoru geografickém, historickém i lidském představuje její stěžejní téma.

„Přijde mi, že můj životopis není tak výrazný, aby se z něj stalo zajímavé vyprávění. Spíš se sama skládám z postav, které jsem vymyslela, vylovila ze své hlavy. Každá z nich tvoří část mého já. Mám tedy rozsáhlý a mnohovrstevnatý virtuální životopis. Snad je i dobře, že jsem neprožila žádné zásadní zlomy, můžu se plně věnovat tvorbě jiných bytostí a existencí,“ řekla Olga Tokarczuková v rozhovoru pro polský Institut knihy. Můžeme to pokládat i za jedno z vysvětlení, proč jsou její romány a povídky tak univerzální. Autorka se stává médiem, především naslouchá, velmi citlivě reaguje na podněty zvenčí a proměňuje je v příběhy a hrdiny. Tématem jejích knih se tak často, ačkoli ne explicitně, stávají zásadní problémy současnosti, ať už je to politické uspořádání dnešní Evropy, uprchlická vlna, krize tradiční rodiny nebo alternativní způsoby života. Na každé knize velmi pečlivě pracuje, u té poslední to bylo do-

konce šest let, studuje prameny a konzultuje s odborníky. Zároveň jsou pro ni vybrané otázky velmi osobní a zapáleně o nich diskutuje na autorských čteních. Nevyužívá je jako kulisu nebo líbivé poutače, aby přilákala čtenáře.

Prózy Olgy Tokarczukové jsou většinou nasyceny různými motivy a postavami, a otevírají tak mnoho interpretačních cest. Přesto můžeme najít několik témat, která jsou pro ni zásadní a rezonují v každé její knize. Jedním z nich je obraz „domova“, nahlížený z mnoha perspektiv: v širokém smyslu jako časoprostorové ukotvení každé bytosti až po fyzický dům, který obýváme. Je protikladem druhého klíčového motivu příběhů Tokarczukové: cesty, putování a pohybu. Právě určitý zachytný bod, nebo jeho neexistence definují hrdiny vznikající ve spisovatelčině představivosti.

Ačkoli sama autorka význam vlastní biografie v úvodním citátu s lehkou nadsázkou popřela, tvoří určitý rámec jejích próz. Narodila se a většinu svého života žije totiž na takzvaném „znovuzískaném“ území dnešního Polska, které po druhé světové válce rozhodnutím vítězných mocností přišlo o část země na východě a posunulo se na západ, kde vysídlení z dnes ukrajinských a běloruských držav osidlovali dříve německá města a vsi. Tokarczuková má předky také na Ukrajině. Její život je plný pohybu: z rodného Sulechova u Zelené Hory se stěhovala už jako malé dítě do blízké Klenice, potom dále do Slezska a Varšavy na studia, aby se vrátila do Kladska, kde s rodinou žila ve Valbřichu i starém domě v Krajanově, na samé česko-polské hranici. Zároveň hodně cestovala po světě, ať už sama nebo na různá autorská setkání

a stipendijní pobyty. Domov tak pro ni zůstává symbolem, který stále hledá a nově definuje.

Malé a velké vlasti

Polskou poválečnou literaturu formovaly velké výzvy, které před ni postavila historie: spisovatelé v komunistickém státě bojovali s cenzurou, ideologií a nesvobodou, autoři v exilu bránili svůj rodný jazyk, identitu a paměť, která byla novou vládou přepisována a zamlžována. Právě v emigraci se zrodil výrazný proud nazývaný literárními kritiky „literatura malých vlastí“: vyprávění se v těchto prózách vracelo do krajiny dětství a nostalgicky idealizovalo zmizelou mnohonárodnostní domovinu, kterou zničila válka, posuny hranic a dvě totality. Po roce 1989 se situace proměnila, spisovatelé náhle zatoužili zbavit se své pozice morálních autorit,

chtěli vidět Polsko z jiné perspektivy, zapojit svou fantazii a možnost konečně psát, o čemkoli je napadne. „Malé vlasti“ zůstaly, ale pohled na ně se změnil. V oblastech, kde po válce docházelo k výměnám obyvatel, scházela tradice a paměť místa. Komunistická propaganda navíc znemožnila jakoukoli širší reflexi tohoto problému. Teprve v devadesátých letech se začalo otevřeně mluvit o odsunu Němců a přesídlení Poláků z východních území. V knihách Andrzeje Stasiuka, Stefana Chwina, Pawła Huelleho nebo právě Olgy Tokarczukové tato bílá místa znovu ožívala, skrze vyprávění se jim vracela minulost. Krajiny dětství už nebyly tak idylické, objevili se vykořenění lidé a oblasti, k nimž jejich noví obyvatelé neuměli najít vztah. „Na takových místech literatura ještě stále plní funkci, na kterou Centrála už dávno zapoměla: spojuje lidi ve vytváření skutečnosti. Vytváří čas, budoucnost, určuje hranice identity, kope základy kulturní společnosti, staví cesty do zbytku světa,“ tvrdí Tokarczuková v knize *Okamžik medvěda*. Pro ni se tímto prostorem stala Kladská kotlina, k níž se vrací v románu *Denní dům, noční dům* (1998), v sudetské detektivce *Svůj vůz i pluh veď přes kosti mrtvých* (2009) nebo v některých povídkách, jako je například „Bardo. Jesličky“ ze souboru *Hra na spoustu bubínků* (2001) nebo *Poslední příběhy* (2004). Reflektuje v nich vztah nových a starých obyvatel, komplikované osídlování po válce a dodnes trvající problémy s identitou a pamětí místa. Onou idylizovanou krajinou se zde paradoxně a částečně ironicky stává Česko. „Dovedla mě k silnici, odkud jsem už viděla Náchod. Šla jsem podél cesty v dobré, veselé náladě. Cokoli se

teď stane, bude Správné a Dobré. Ničeho jsem se nebála, i když ulice toho českého města už byly pusté. V Česku se přece vůbec není čeho bát,“ píše Tokarczuková v detektivním románu *Svůj vůz i pluh veď přes kosti mrtvých*.

Příběhy, které Olga Tokarczuková v těchto textech vypráví, zakládají nové dějiny: malé dějiny psané z perspektivy konkrétního člověka a jeho zážitků. Ve svém posledním románu *Knihy Jakobovy aneb Velká cesta přes sedm hranic, pět jazyků a tři velká náboženství, nepočítaje ta malá* (2014) si ovšem troufla obrátit se i k dějinám velkým a interpretovat je jinak, než je v polské historiografii

běžné. V rozsáhlém devítisetstránkovém románu vykresluje obraz dávného šlechtického Polska, kde soužití mnoha národů a náboženství není jen vítězstvím tolerance, ale realitou, v níž nebývá tak jednoduché žít. Tokarczuková sice není historik, přesto však její

próza a zejména autorčiny komentáře v médiích vyvolaly široký ohlas a diskusi o interpretaci národních dějin. Romány nakonec tvoří jednu z vrstev, která vnímání vlastní historie ovlivňuje. Slovy Haydena Whitea: „Nikdo a nic nežije příběh. Sekvence událostí může nabrat stejně tak dobře aspekt romance, tragédie nebo komedie, a to v závislosti na perspektivě, ze které jsou tyto události nahlíženy, nebo podle žánrové formy, kterou historik zvolil pro sdělení příběhu.“ Romanopisec, stejně jako historik, z nashromážděných faktů tvoří příběh s kladnými i zápornými hrdiny. Ač je prvním povoleno více čerpat z vlastní fantazie, ani prozaici nejsou zbaveni odpovědnosti za naraci, kterou představí čtenářům.

Teplo rodinného krbu?

Pro Tokarczukovou je však typická především schopnost překročit národní kontext a psát univerzální příběhy. Archetyp domova vyniká v různých svých podobách v románovém mytologickém podobenství o lidské existenci *Pravěk a jiné časy* (1996). Vesnička Pravěk sice pravděpodobně leží v Polsku (sousedí s městem Kielce), ale další parametry jsou již čistě fikční. Domov zde skutečně představuje centrum: zvenčí do něj přicházejí rušivé elementy jako vojáci cizích armád, Zlý člověk nebo divoká a nespoutaná Kláska. Domov je spojen s klidem, tradicí a mírem, ačkoli to vždycky není idylické nebo neproblematické místo. Určitým tematickým kontrapunktem *Pravěku* jsou *Běguni* (2007), román o nutkání cestovat, pohybovat se a nezůstávat na místě. Pro Tokarczukovou je typická práce s mnohoznačnými, ale také mnohokrát

● Pro Tokarczukovou je však typická především schopnost překročit národní kontext a psát univerzální příběhy. ●

zpracovanými symboly, které ovšem přetváří svým nezaměnitelným způsobem, se směsí odzbrojující upřímnosti, zápalu a erudice a zároveň s citem pro postmoderní synkretismus a hravost — ať už kreativní prací s žánry, vypravěčskými perspektivami nebo smyslem pro detail.

Podobné jsou i postavy Tokarczukové. Vymykají se klasickým schématům, obvykle mají nadpřirozené schopnosti nebo silnou intuici. A jsou to nejčastěji ženy. Právě ony by měly tvořit domov, jehož základem je tradičně rodina, v níž řád určuje matka. Tento princip polská prozaička různým způsobem narušuje. Její hrdinky jsou především samostatné a žijí nebo rodí a vychovávají děti samy. Jako Marta, sousedka vypravěčky z románu *Denní dům, noční dům*, stařena s mnoha atributy čarodějky, Jana Dušejková z detektivky *Svůj vůz i pluh veď přes kosti mrtvých*, postarší paní, která si rozumí víc se zvířaty než s lidmi a je ostatním pro smích, nebo Kláska z *Pravěku*, která žije v lese, odmítá vyměnit střechu nad hlavou za svou osobní svobodu a raději popíjí vodku a spouští se s muži všech věkových kategorií. „Kláska byla velká a statná. Měla světlé vlasy a pleť, kterou ani slunce nezmožilo. Vždy se každému dívala drze přímo do očí, dokonce i knězi. Měla zelené oči. Jedno z nich trochu šilhalo. Muži, kteří si ve křoví Klásku brali, potom měli výčitky svědomí. Zapínali si kalhoty a vraceli se do dusna výčepu se zarudlými tvářemi. Kláska se nikdy nechtěla milovat, jak se sluší a patří. Říkala: — Proč mám ležet pod tebou? Jsme si přece rovni.“

Ženy však zůstávají samy i z důvodů, na něž nemají vliv: když muži odejdou do války, zemřou nebo je sami opustí. Hrdinové v prózách Tokarczukové jsou zpravidla ti slabší — ne fyzicky, ale psychicky. Nedokážou projevit dostatek citu, najít klid a spokojenost v životě, uchylují se k násilí a agresivně přistupují i k mezilidským vztahům. Jejich role bývá spíše zpochybnována. V *Pravěku* jsou konfrontováni také s jedním ze základních úkolů: postavit dům. „Když dokončili sklepní klenby, začali tomu místu říkat ‚dům‘, ale teprve když postavili střechu a korunovali ji rovností, stal se opravdovým domem. Dům totiž začíná být až tehdy, když jeho zdi v sobě uzavřou kus prostoru. A ten uzavřený prostor je duší domu.“ Dům je také jako literární motiv a místo odrazem duše svého majitele — hrdiny, jeho vnitřního prostoru, soukromí. Jak píše Bachelard v knize *Poetika prostoru*: „Každý velký a jednoduchý obraz odkrývá nějaký stav duše. Dům je ještě více než krajina *stavem duše*. I když je reprodukován podle svého vnějšího vzhledu, vyjadřuje intimitu.“

V prózách Olgy Tokarczukové zasazených do Kladské kotliny se pohled na dům a jeho obyvatele komplikuje. Domy stojí na svých místech, ale lidé se v nich střídají,

jsou vyháněni nebo jsou jim přidělovány shora. Často v nich nevydrží a opouštějí je. Jen někteří s nimi dokážou splynout, většina z nich bojuje s cizím prostorem. Zabydlování a jeho nemožnosti se Tokarczuková nejlouběji věnuje ve své snad nejvíce autobiografické knize *Denní dům, noční dům*, kterou splétá z mnoha útržků a žánrových forem po vzoru dávných rodinných kronik, nazývaných v polské literární historii *silva rerum*, „les věcí“. Najdeme zde vložené povídky, rozvětvená vyprávění, legendy, ale také recepty. Název knihy odkazuje k jedné z myšlenek hlavní hrdinky, která své sousedce říká, že každý má dva domy — denní a noční. První je fyzický a konkrétní, druhý nekonečný a otevřený. Žijeme v obou současně. A pokud se jejich podstata příliš rozchází, naše já je rozdvojené.

Prosím, vstupte

Olga Tokarczuková patří k autorským typům, pro něž je téma příběhu a jeho zpracování vždy velmi osobní. Jeho výběru a studiu věnuje mnoho času, každá její další kniha je objemnější a rozsáhlejší — každý detail a příběh je pro ni důležitý, a dospívá tak obvykle k nějaké formě fragmentární prózy, kdy může příběh „sešívát“ z různých částí. Pracuje s velmi univerzálními motivy a její knihy jsou prodchnuty nadšením z vyprávění. To vše tvoří čtenářsky velmi lákavou směs. Ostatně přízeň publika provází Tokarczukovou už od jejích prvních próz, zatímco uznání kritiků se připojilo až později. Dům, který Tokarczuková staví ze svých knih a zabydluje ho hrdiny „vylovenými z vlastní hlavy“, má doširoka otevřené dveře. Můžeme se v jeho zákoutích a odbočkách ztratit, možná se budeme při procházení jednotlivými pokoji prodírat množstvím postav, ale můžeme si být jisti, že nám nepadne na hlavu. Vyprávěn je poutivě.

Autorka je polonistka a překladatelka.

Obtížnost překladu spočívá v míře souznění s autorem

Rozhovor s překladatelem **Petrem Vidlákem**
o Olze Tokarczukové, údělu polského spisovatele
a *Knihách Jakubových*

Pravěk a jiné časy, Denní dům, noční dům, Okamžik medvěda, Svůj vůz i pluh veď přes kosti mrtvých nebo také k vydání připravované *Knihy Jakubovy* — všechny tyto knihy Olgy Tokarczukové překládal do češtiny Petr Vidlák, s nímž jsem hovořila nejen o nich, ale také o vztahu polského a českého sousedství a o historickém údělu polské literatury.

Čím jsou vám romány Tokarczukové blízké?

Možná to bude znít překvapivě, ale to, čím mi knihy této autorky učarovaly, je jejich ženská podstata. Možná je to tím, jak sám chápu a jak je mi blízký způsob myšlení a pohled na svět právě Olgy Tokarczukové. Zaplňuje svůj literární svět neobvyklými, mnohdy nesystémovými postavami, které se často chovají a myslí iracionálně, což

je takřka vždy předpokladem vzniku zajímavých a dramatických situací. Ty však v jejích románech neprobíhají v prvním plánu okázale a zjevně, s emocemi a dalšími projevy dramatu, ale odehrávají se spíše v myslích pečlivého čtenáře, který spisovatelčino vyprávění interpretuje jen sobě vlastním způsobem. A jelikož je překladatel především pečlivým čtenářem, je i má interpretace příběhů Olgy Tokarczukové založena na vlastní literární zkušenosti a očekáváních.

Už při práci na románu *Pravěk a jiné časy*, který byl mým prvním překladem díla této spisovatelky, jsem dospěl k silnému poutu s jednou z ženských postav, jejíž střizlivý pohled na svět a zároveň nevyzpytatelnost a nejednoznačnost byly zřejmě velmi blízké mému očekávání chování literární postavy. Jen málokdy se stává, abych byl literárním světem a lidmi, kteří jej obývají, tak fascinován jako v případě *Pravěku*. A později se ukázalo, že tento pocit zažívám i v dalších románech, byť už nikdy tak intenzivně.

To, že těmito pro mě zásadními postavami bývají ženy různého věku i postojů, však nepovažuji za podstatné.

Nedělím literaturu na ženskou a mužskou, ať to znamená cokoli. Gender v tom nehraje žádnou roli. Vidím jen umělce a jeho svět, který stvořil, a v něm i své vlastní místo. V případě knih Olgy Tokarczukové je to však často svět žen, který je mi blízký.

Až v poslední knize *Knihy Jakubovy* je to jiné. Nic osobního. Ale způsob vyprávění životní pouti maniakálního náboženského vůdce-muže je opět typicky tokarczukovský, stejně intenzivní a vytvářející dojem, že to, co se odehrává na povrchu dějin, vlastně není podstatné. Těživá atmosféra místa, vzdálená doba, v níž se děj odehrává, a směsice prapodivných postav a postaviček silně vtahuje čtenáře do příběhu a nutí ho vytvářet si vlastní obrazy. Ty jsou samozřejmě jiné pro polského čtenáře a jiné pro českého, nicméně mentální blízkost je v tomto případě i pro překladatele výhodou. Velmi by mě zajímalo, jaký obraz si vytvořil jakýkoli alespoň trochu poučený Němec nebo třeba Švéd. Zřejmě se bude jednat o zcela jiný druh blízkosti, ale autorka už jen touto schopností proniknout hluboko do našich hlav prokazuje svou velikost, která podle mého názoru výrazně přesahuje polské či východoevropské kulturní a historické dimenze.

Jakého přijetí se v Polsku dostalo

Knihám Jakubovým?

Řekl bych, že obvyklého. Obvyklého pro dílo Olgy Tokarczukové. Jedni jsou autorčinými nekritickými stoupci a jiní zase jejími zarytými odpůrci. A na těchto pólech už nezbyvá moc místa pro čtení. *Knihy Jakubovy* toto dělení jen potvrdily především svým na první pohled jasným poselstvím zasahujícím do právě probíhající uprchlické krize. Stejně jako u nás, i v Polsku je společnost v této otázce zásadně rozdělena a čtenáři, a bohužel i publicistika, jsou pod tlakem z obou stran schopni zbytečného zjednodušování tohoto románu na jakousi paralelu s dneškem právě v této otázce. Podobnost jedněch Semitů, tedy Židů, s jinými Semity, Araby, se sama nabízí, nicméně já jsem přesvědčen o tom, že to nebyl autorčin záměr. Důkazem je snad to, že kniha vznikla ještě před vypuknutím současného sporu. Kromě těchto jasných povzbuzovatelů čtenářského zájmu byla kniha kritizována za svou snahu přiblížit se slavnému klasikovi Henryku Sienkiewiczovi, za svou pyšnost a okázalost, která však nebyla potvrzena kvalitou samotného textu, jenž má na dnešní dobu neuvěřitelných skoro tisíc stran. Mimochodem, tento údaj se objevuje jako jakési kritérium ve všech recenzích knihy. Jako by čtenář takového románu očekával i klasické formální pojetí, jazykovou jednodušnost a formulační vytríbenost, ale zároveň se dě-

sil velikosti tohoto monolitu. Číslovka tisíc navíc zřejmě disponuje jistou magickou přitažlivostí.

To je jedna varianta kritiky. Druhá, temnější, provází Tokarczukovou už léta a je namířena právě na její společenskou angažovanost a na ni osobně. Především je neustále podezírána z nedostatečně silného národního cítění, jsou jí vyčítáni ukrajinští předci, její feminismus, náklonnost k různým menšinám, to, že má raději zvířata než lidi, prostě — česky řečeno — je to typická „pravdo-láskářka“ ve střetu s anonymní internetovou ulicí. Její televizní prohlášení o polské vině za krivdy spáchané menšinám a Židům vyvolalo facebookové davové šílenství hrozící dokonce lynčem spisovatelky ve Vratislavi, kde právě žije. A tato slova zazněla krátce po převzetí literární ceny Nike za *Knihy Jakubovy*. Nicméně i přes tyto póly byly *Knihy* přijaty většinou kladně, o čemž svědčí počet prodaných výtisků a příznivé komentáře čtenářů. Mnoho Poláků stále hledá své kořeny na území dnešní Ukrajiny a tento román tomuto trendu v podstatě odpovídá. I to může stát za úspěchem *Knih*, který je nesporný.

V rozhovorech s Olgou Tokarczukovou často zaznívá, že její nejneoblíbenější otázkou, na kterou neumí odpovědět, je ta, proč píše. Proč si myslíte, že Olga Tokarczuková píše?

Sám jsem se jí na to ptal a dostal jsem stejně vyhýbavou odpověď. Podle mého má každý člověk především potřebu, jakýsi instinkt, uspořádat myšlenky do podoby, které by sám lépe porozuměl. Poskládat ze střípků, které se mu míhají před očima, jeden souvislý obraz, jenž bude mít začátek a konec, zachytit okamžik a zastavit ho. Ale jen spisovatel, který má schopnost přiřazovat těmto střípkům, momentům významy, tedy slova, je schopen psát. Olga u sebe tuto schopnost před mnoha lety objevila a nyní ji jen zdokonaluje. Takže ano, Tokarczuková získala umělecké sebevědomí a píše, protože chce psát lépe, neboť stejně jako my rovněž ona o sobě neustále pochybuje. Na rozdíl od nás však dokáže své myšlenky uspořádat tak, že jsou přitažlivé a srozumitelné mnohým. Ale možná se jedná také o prozaičtější potřebu být spisovatelkou, dělat svou práci dobře, vyhovět kritikům, vydělat peníze, být slavná. To nejsou nijak nízké hodnoty, jsou jen pochopitelnější pro onu většinu, která dar talentu bohužel nepoznala.

Jste autorem překladu většiny knih Olgy Tokarczukové do češtiny. Který z jejích románů byl překladatelsky nejobtížnější?

Největší boj s textem jsem sváděl při práci nad románem *Běguni*, u něhož jsem požádal o spolupráci i kolegu

Pavla Peče, který je podepsán minimálně pod polovinou díla. Příčinou však nebyla jazyková obtížnost, ale spíše roztěkanost, nesourodost celého překladatelského procesu, kterou jsem zpočátku přičítal originálu. Je fakt, že *Běguni* jsou žánrově nevyhraněná kniha, román složený z povídek a reportáží, prostě ryze postmoderní dílo, což mi úplně nevyhovovalo. V případě *Běgunů* to však upřímně řečeno považuji více za své selhání, neboť jsem příliš pozdě rozpoznal originální skladbu románu, přestože je mně osobně téma neustálého pohybu, cestování a putování velmi blízké a po prvním přečtení jsem byl knihou nadšen. Asi jsem měl jiná očekávání a naivně jsem kladl na autorku nároky, které samozřejmě nemohla splnit. Přílišná expozice překladatele je na obtíž. Jsem přesvědčen, že dobrý překlad vznikne jen tehdy, pokud je překladatel s obsahem a formou díla ztotožněn, považuje ho takřkajíc za své. Obtížnost překladu pro mě netkví v jazyce samotném. Existují přece slovníky a disponuji jistou překladatelskou zkušeností. Spočívá v míře souznění, či naopak nesouznění s autorem.

Lze nějak charakterizovat jazyk Olgy Tokarczukové? Jsou v něm nějaká specifika či zvláštnosti vlastní pouze jí?

Neřekl bych, že její literární jazyk je unikátní nebo zásadně odlišný od jazyka jiných soudobých polských autorů. Samozřejmě má svůj rukopis, styl, který se sice vyvíjí a zdokonaluje, ale přesto zůstává odrazem osobnosti Olgy Tokarczukové. Často se při práci přistihuji, že jsem schopen odhadovat, jak bude věta či větný celek pokračovat, jaká spojení autorka použije. A kladu si otázku, zda je to pro výsledek dobře, zda nedochází k přepisování floskulí jinými floskulemi. Ale poté si odpovídám, že se možná jedná o paralelu s učení cizího jazyka. Zpočátku tápeme a pídíme se po významu každého slova, pak vět, ustálených větných spojení, a nakonec, pokud vytrváme, překládáme automatizovaně celé věty, nepřemýšlíme o původním smyslu originálu, čili ovládneme cizí jazyk skoro jako svůj mateřský.

Pokud tedy překládám jazyk jedné autorky, stávám se po nějaké době v podstatě jakýmsi mluvčím jejího jazyka. Jejím oficiálním znalcem, interpretem. Tím si zdůvodňuji i to, že často autorce pomáhám a například odstraňuji jazykové přehmaty, nahrazuji nevhodná moderní slova z jazyka osmnáctého století a dělám další drobnou korektorskou práci, o níž vím jen já a která souvisí pouze s mou odpovědností za kvalitu překladu. Blízkost polštiny a češtiny obecně je totiž tou největší překážkou, neboť překladatele svádí k tomu, aby svůj jazyk přizpůsoboval jazyku originálu, a výsledkem je pak

to, že český překlad podivně zavání polštinou, například slovosledem.

Ale abych popsal svůj dojem z jazyka Olgy Tokarczukové, je pestrý a proměnlivý: dlouhá souvětí střídají krátká shrnutí, dialogy jsou prosté, často probíhají tak, jako by je někdo vyprávěl či spíše prožíval, popisy jsou jasné, úvahy dlouhé. Je to také směsice různých stylů. Za nejpodstatnější však považuji hlas vypravěče, který oplývá neotřelými významovými spojeními, přirovnáními, spisovností. Je to moderní polština na velmi vysoké úrovni v každém směru.

Které z děl Olgy Tokarczukové považujete za nejzásadnější?

Z důvodů, o nichž jsem zde již hovořil, je to *Pravěk a jiné časy* a hned poté *Knihy Jakubovy*. Je paradoxní, že *Pravěk* vznikl před takřka dvaceti lety a *Knihy* před dvěma. Přesto však nemám pocit, že by mezi nimi byl zásadní rozdíl. Samozřejmě že se obsahově i žánrově liší prakticky ve všem, ale to podstatné zůstává nezměněno. *Pravěk* byl zásadní tím, že byl ve své době nový, zajímavý. Nebyla to sice prvotina, ale autorka jím vstoupila na evropskou scénu a už z ní nesestoupila. Myslím, že úspěch knihy překvapil i ji samotnou. V té době jsme se poznali, a já jsem tak měl příležitost na vlastní oči sledovat vznik a zrání jejího spisovatelského údělu.

Knihy Jakubovy jsou pak dosavadním posledním dílem tohoto seriálu. A jsou výjimečné právě tím, že se v nich projevuje předchozích dvacet let zkušeností, uvědomění si vlastní role, společenského vlivu a možností. Je to v pravém slova smyslu současný angažovaný román, který je v Polsku mnohými přirovnáván k dílům už zmíněného Henryka Sienkiewicze. Já s tím sice z mnoha důvodů nesouhlasím, ale je to důkaz toho, jakou intelektuální mocí nyní Tokarczuková disponuje a jak s ní nakládá. V *Knihách* je vidět, že skvěle, že se z ní dokonce stává vizionářka, myslitelka, badatelka. Za to si zaslouží velký obdiv nás čtenářů. Dokázala nás přitáhnout ke svým tématům, přesvědčit nás, že stojí za to sdílet s ní její pohled na dnešní svět.

Mohu se zeptat na ono srovnání Tokarczukové se Sienkiewiczem? Kde se vzalo a proč s ním lze nesouhlasit?

Mnozí významní literární publicisté, za všechny mohu jmenovat Przemysława Czaplińskiego, *Knihy Jakubovy* srovnávají se Sienkiewiczovou takzvanou *Trilogií*, jíž mají být opakem, protikladem. Podle mého názoru se však jedná pouze o obsahový, nikoli už formální protiklad. Pohled na dějiny národů žijících na území Rzeczypospolite

v sedmnáctém století je u Sienkiewiczze edukativní, idealizovaný, výrazně nacionalistický, jednostranný a tendenční. Všechny ostatní národy hrají v tomto pojetí podřadnou a mnohdy i nepřátelskou roli.

U Tokarczukové vidíme zase politickou korektnost naplněnou v literární praxi. Poláci jsou jen jedním z mnoha prvků multinárodního, multietnického společenství a hrají sice významnou, ale nikoli nejvýznamnější roli. Z tohoto hlediska je to dílo evropské, ne ryze národní. Společnou mají snad jen onu formu, místy epický styl vyprávění, archaičnost jazyka, která je však u Sienkiewiczze autentičtější. Nemám toto srovnání rád právě pro jeho zjednodušující vyznění. Působí na mě spíš jako vtravá reklama na současnou polskou literaturu, na to, že je stále velká a evropsky významná a vlastně klasická. Přitom o ničem z toho není třeba čtenáře přesvědčovat. Jestli je to pravda, stejně ukáže až čas.

Nicméně Olga Tokarczuková je v mých očích především představitelkou modernity, tedy jakési antiklasyky. To je základní rozdíl. Druhým je, že jde jinou cestou, má jinou motivaci, jiný způsob tvorby a hledá jiné odpovědi, než kdy hledal Sienkiewicz. Oba však mají právo na fundovanou obhajobu a specifickou interpretaci, bez ohledu na množství získaných cen a množství národně povzbuzených, nebo naopak v současnosti multikulturních a západoevropských Poláků, kteří jejich dílo čtou. Toto kritérium působí povrchně a bezvýznamně.

Olga Tokarczuková je známá svými jasnými politickými i společenskokritickými postoji, ať už ve věcech ochrany životního prostředí či práv žen. Do jaké míry jsou její díla prostředkem také tohoto angažovaného vyjadřování?

Zpočátku tomu tak nebylo, ale se vzrůstajícím zájmem veřejnosti o její názory na společenské dění se angažuje stále více. Sama v jednom rozhovoru přiznala, že jí někdy všechny ty zásadní otázky, které jí novináři kladou, unavují, ale pokaždé si uvědomí, že samotný fakt, že se o její názory někdo zajímá, jí dává ohromnou svobodu říkat, co si myslí, o čem je přesvědčená, že je správné. A že jsou to třeba otázky rovnosti pohlaví nebo ochrany zvířat, je pro ni podstatné, protože to koresponduje s její touhou změnit svět. Rozhodla se, že se do této změny pustí z pozice významné intelektuálky a svůj vliv využije, že je to dokonce její povinnost, když ho mohou využívat jiní ve prospěch svůj.

Ano, je to klasický boj mezi černým a bílým, dobrem a zlem a my si můžeme jen zvolit svou stranu. To je tradiční role polského spisovatele už od osvícenství a mě samotného nepřestává překvapovat, jak je tento model

v Polsku stále funkční. Mezi dějinami a současností polské literatury panuje v tomto ohledu zajímavý soulad v onom romantickém chápání role spisovatele-buditele.

Tokarczuková byla a je velmi silně poutána polsko-českým rozhraním — geografickým, historickým i kulturním. Co podle vás přináší tato polská autorka české literatuře? A naopak české sousedství její tvorbě?

To, jak ono rozhraní popisuje, aniž bych chtěl její nárok na tento pocit jakkoli zpochybňovat, je zcela v rovině jakési umělecké licence. Takový obrázek Česka je podle mého názoru samozřejmě lichotivý, protože se ve svých románech vždy pro nás kladně kladně vyjadřuje o všem českém, hlavně ve srovnání s polským. Ale to je tradiční postoj polské intelektuální elity k naší kultuře už z dřívějších dob. My bychom se jím neměli nechat ošálit a nalhávat si, že jsme lepší než Poláci, když to o nás sami tvrdí.

Jak Mariusz Szczygieł, tak Olga Tokarczuková nás tak chtějí vidět, protože jsme alternativou pro ně samotné, pro jejich vyhraněné osobnosti a jejich národy. Z toho vyplývá, že jejich přínosem pro naši literaturu může být větší otevřenost, shovívavost, schopnost hledat jiné cesty. Poláci chápou českou maloměstáckost jako skvělou alternativu ke své zpuštěné nabubřelosti. My jsme pro ně roztomilí naší omezeností a neškodností a pro nás by na druhou stranu mohla být zajímavá polská křídla, která jim umožňují létat mnohem dál a výše, než si většina Čechů vůbec dokáže představit. Jejich neutuchající emotivnost a svobodomyšlnost mocnému katolickému kléru navzdory, uvolněnost a sebevědomí by nám mohly jen prospět. Ale u nás zřejmě není mnoho spisovatelů, kteří by obdivně vzhlíželi ke svým polským kolegům a nechali se jimi inspirovat. Mám spíš pocit, že je to z naší strany až na výjimky stereotypní přezíravost, která je však jen potvrzením neschopnosti překročit vlastní stín. Pokud by Olga Tokarczuková ovlivnila naši literaturu jen v této jediné věci, mělo by to pro naši kulturu historický význam.

Jak lze tedy z hlediska vývoje polské literatury rozumět silné vlně současných polských spisovatelek, mezi něž Tokarczuková nepochybně patří, jejichž knihy jsou odvážné a často provokativní svým nesmlouvavým přístupem k tabuizovaným tématům?

To souvisí s předchozí otázkou. Přestože se nám polská kultura jeví jednoduše jako jakási směs tvůrců z různých oblastí hlavního proudu a polská společnost jako konzervativní, katolická, až zaostalá, je tomu právě naopak. Barevnost témat, o nichž se mluví, je mnohem větší než u nás. Ne proto, že bychom byli konzervativnější, ale

proto, že naše společnost je mnohem plebejštější, takže čemu náš „obyčejný“ člověk nerozumí, to ho nezajímá, nebo to odbude rychlou zkratkou.

V Polsku je silná a vlivná kulturní elita, která udává směr. To samozřejmě nelze spojovat s politikou, která je určována logicky právě postoji oněch obyčejných Poláků. Nicméně lze říci, že témata, jako jsou práva zvířat, práva menšin a další, byla tabuizována delší dobu než například u nás. Po vstupu Polska do evropských struktur došlo k faktickému otevření země, s čímž souvisí i tvůrčí exploze, která toto uvolňování provází. U nás jsme si možná něco podobného odbyli už v devadesátých letech, ale takovým našim způsobem, mile, lidově a zábavně. V Polsku se například otázka práv homosexuálů bere mnohem vážněji právě kvůli stále trvajícím vyhrcovanému sporu liberálů s establishmentem, který už v západní Evropě neexistuje, protože liberálové onen establishment spolu-vytvářejí. Ale v Polsku je tento konflikt ideálním prostorem pro provokaci a následné skandály. V polské literatuře se o sporných věcech vlastně nikdy nežertovalo, to si dovolili jen emigranti, jako například Sławomir Mrożek nebo Witold Gombrowicz. A ti pak byli vládnoucí mocí často skandalizováni.

Není divu, že vzhledem k původní profesi psycholožky jsou častými atributy vyprávění Olgy Tokarczukové psychologické fenomény, jako jsou smrt, stáří, strach nebo sny. Zůstává ještě v něčem jiném při psaní svých knih psycholožkou?

Nemyslím, že by autorčina původní profese z jejího díla nějak výrazně vyčnívala. Na počátku spisovatelské kariéry tomu tak zřejmě bylo, hlásila se k jungovským kořenům, které se objevovaly v prvních románech. Postupně však od psychologizování ustoupila a nyní zůstávají opravdu jen ona existenciální témata. To, že vystudovala psychologii a nějakou dobu se jako psycholožka i živila, je samozřejmě podstatné pro základní interpretaci její motivace vůbec psát, způsob vzniku postav a jejich chování.

Nicméně současnou Olgu Tokarczukovou považuji především za filozofku, univerzální myslitelku a religionistku. Ale hlavně je to bégunka čili objevitelka a cestovatelka. Snad jen sny a jejich význam jsou takovou tenkou nitkou, která se táhne její tvorbou a je jako pupěční šňůra spojující její původ s dneškem. Ano, sny má Tokarczuková stále v oblibě, ale hovořit proto o jejích románech jako o psychologických v původním smyslu tohoto slova, je podle mého soudu poněkud přehnané.

Ptala se Hana Řehulková.

Foto archiv autora

Petr Vidlák (nar. 1974 v Havířově) se od roku 1998 věnuje výuce translologie a dějin polské literatury na Katedře slavistiky Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Jeho hlavním předmětem bádání se stala literární onomastika. Přeložil například díla W. Gombrowicze, B. Rychtera a J. Głowackého. Z díla Olgy Tokarczukové přeložil knihy *Denní dům, noční dům, Poslední příběhy, Pravěk a jiné časy, Běguni, Svůj vůz i pluh ved' přes kosti mrtvých, Okamžik medvěda a Knihy Jakubovy*.